

1. Preliminarii: o punere în abis – cetatea înghițită

După 164 de ani de stăpânire otomană, la scurtă vreme după eliberarea Timișoarei și a Banatului, deci după 1716, victoria prințului cuceritor Eugeniu de Savoya, cel căruia Leibniz îi dedicase *Monadologia*, era celebrată într-un mod ceva mai ciudat la Curtea Imperială vieneză. Împăratul îi închina Eroului însăși cetatea Timișoarei, pe o tavă de argint aurit, așa cum fusese ea asediată. Redusă la scară, desfătând ochiul și papilele gustative, ea se înfățișa celor prezenți ca o reverie liliputană: cetatea propriu-zisă — din zahăr candel; bastioanele — din doboș tort; turnurile și crenelurile — din grilias; șanțurile de apărare — din cozonac; câmpia — din pișcoturi; copacii și iarba — din fistic; creștinii — din bezele; turcii — din ciocolată; fesurile — din jeleuri colorate. Prințului eliberator i se dă marea spatulă de aur, iar primului guvernator al Banatului, generalul conte Claude Florimond Mercy d'Argenteau, o spatulă mai mică, de argint. Ei dau semnalul de atac. În câteva minute, din splendida cetate a Timișoarei mai rămân șanțurile de apărare, câmpia și câteva turbane rătăcite. Scenă reală, consemnată de cronicari, dar și metaforă surâzător ironică a istoriei: un centru care își devoră simbolic marginile, spre a fi mai apoi, în timp, înghițit, la rândul său, de acestea.

2. *Finis, confinium, limes, limen, frons,-tis, határ, granica* sau surprizele etimologiei

În limba română, cuvântul cel mai puțin uzitat pentru a marca ideea de „ținut de graniță”, „zonă de vecinătăți” este *confins*. El e întrebunțat, ca atare, în limbajul hiper-specializat al istoricilor, juriștilor și poate al funcționarilor de la cadastru („ținuturi confiniare”). Româna l-a moștenit ca neologism din franceză, ca și *frontiera* sau *limita* sau *bariera* sau *bordura*, de altfel. Cele mai frecvente, în limbajul curent, sunt *granița* (preluată de la vecinii slavi din sud, bulgari sau sârbi: *granica*) și *hotarul* (împrumutat cu tot cu verbele și substantivele care numesc actul deciziei, al unei atitudini tranșante, ferme, de la vecinii maghiari *hatar*. Din păcate, româna a pierdut în vorbirea comună bogăția de sensuri a etimonurilor acestor cuvinte, astfel încât *frontiera*, *granița*, *hotarul* intensifică în primul rând aspectul separator, delimitator. În timp ce *confiner*, ca verb, denumeste — în funcție de tranzitivitatea sau diateza sa — și vecinătatea, apropierea, dar și izolarea, închiderea. După cum, *liminalitatea*, inclus în română doar ca un super-sofisticat neologism, atestă, prin analogie cu sensul său original, acela de *prag*, de zonă tranzitorie, de spațiu ambivalent, interstițial, un *non-loc*, cu un *înăuntru* și un *în afară* extrem de relative, un *nici-nici*, un interval ambiguu.

Ca majoritatea termenilor referitori la vecinătățile de graniță, și *confins* își asociază ideea de margine, opusă evident unui centru (real și simbolic), în raport cu care își configurează o serie de strategii de poziționare (centripete sau centrifuge), de la replicarea (uneori mimetic-aservită, diminuată/intensificată idilic/grotescă) a centrului, până la anularea acestuia.

În spațiile plurale (etnic, rasial, confesional, lingvistic, cultural) aflate în zone de graniță, există, în principiu, două posibilități de poziționare identitară colectivă: fie frontierele identităților de grup se rigidizează, generând diferite forme de criză — de la nesiguranță, blocaj, izolare, separare, contradicție, tensiune, până la escaladarea violentă a confruntării (Moscovici 1994, Mucchielli 1986), fie, cum e și cazul provinciei pe care o avem în vedere, Banatul, aceste *in-between spaces* (Bhabha 1994: 216-219) devin arealuri hibride, cu bariere permeabile, poroase, unde identitățile se construiesc și reconstruiesc prin negocieri succesive.

Confiniile produc un tip aparte de elemente culturale, eliberate de structurile lor obișnuite, recombine, generând mituri, rețele simbolice, sisteme ritualice (Turner 1968). După autorul citat, majoritatea acestor forme culturale stau sub semnul terifiantului, al bizarului. Cauza principală a acestui tip de imaginar este, cu argumentele psihologiei sociale și antropologiei, valorizarea negativă a întâlnirii cu Celălalt (rezervă, teamă, blocarea dialogului, elaborarea de stereotipuri depreciative, discriminarea, marginalizarea, stigmatizarea, excluderea, izolarea, ghetoizarea, persecutarea și, la limită, exterminarea etc.). Dracula, „omul negru” (țiganul care fură copiii), „femeia sălbatică” (o forță stihială, supra-sexualizată, devoratoare), „evreul rățăcitor” sau evreul-infanticid sunt doar câteva din miturile tenebroase apărute sau amplasate, deloc întâmplător, în spațiul cu frontierele atât de variabile și de vulnerabile al Europei Centrale.

3. Un mit reciclat – paradisul terestru

Există, însă, la marginea de sud-est a Europei de mijloc o zonă *inter confinia* ce pare să contrazică regula. În această provincie până și mitul vampirilor locali (descriș de Augustin Calmet) e demontat științific de raportul arhiatruului Mariei Teresa, Gerhard van Swieten și, astfel, exorcizat. Aici este pusă prioritar în circulație și perpetuată în diferite forme o mitologie solară, pacifică, stenică, paradisiacă, rezultată *și ea* din întâlnirea cu diferitul (etnic, rasial, religios, lingvistic, cultural), o întâlnire, însă, de-dramatizată. Prezent în imaginarul colectiv sau individual, mitul Banatului ca paradis interetnic este dublat până astăzi de o suită de practici culturale ritualizate, care îl perpetuează. Aceste vecinătăți care, de aproape 300 de ani, *au învățat* să trăiască alături și, cel mai adesea, împreună, însușindu-și principiile acceptării diferitului, ale deschiderii, respectului pentru diversitate, ale unui neîncetat dialog, însoțit de o suită de forme de transfer cultural, de coabitare armonică durabilă, de solidarizare, dau nota specifică unei zone de interculturalitate inconfundabilă în spațiul central-european. Am risca să afirmăm, idealizând poate, că ne aflăm în fața unui unicat. I s-a spus deseori acestei provincii (în cele aproape 30 de istorii consacrate ei, scrise de germani, români, maghiari, sârbi, evrei sau italieni din secolul al XVIII-lea până astăzi, dar și în miile de pagini ale notelor de călătorie, în memorii, corespondențe, jurnale, romane, poeme) *Terra Nova*, *Mundus Novus*, *Pământul făgăduinței*, „*Eldorado din pustă*”, „*Edenul târziu*”, „*Minunata grădină*”, „*Grădina dulce*”, *Arcadia*, *Tărâmul Fericiților*, *Raiul pe pământ*. Se născuse un mit. Oare de ce aici?

4. Puțină geografie; puțină istorie

Banatul istoric este un areal cu o suprafață de aproape 30.000 km (28.526 km²), dintre care, în momentul de față, aproape 19.000 (18.966 km²) aparțin României, aprox. 10.000 (9.276 km²) — Iugoslaviei și aprox. 300 (284 km²) — Ungariei. Ca provincie istorică, el descrie un patruleter mărginit, precum Edenul, de patru râuri (Tisa – la vest, Dunărea – la sud, Mureșul – la nord și, în mare, culoarul Cerna/Timiș – spre răsărit).

Fără să intrăm în detaliile istoriei acestei regiuni, să rememorăm că, după o atestată perioadă de provincie romană, după un Ev Mediu tensionat, când Timișoara, ajunge, de pildă, la începutul secolului al XIV-lea capitală a Imperiului Angevin (1315-1323), iar mai apoi avanpost al luptei anti-otomane, centru al luptei cruciate, în 1552 este cucerită de turci. Timp de 164 de ani Banatul se află sub ocupație turcă, un *eilat* la marginea Imperiului otoman. Pentru ca, la începutul secolului al XVIII-lea, mai exact în 1716, să fie cucerit de armata imperială austriacă, sub conducerea prințului Eugen de Savoia. Din acel moment, dar mai ales după pacea de la Passarowitz (1718), Banatul își începe o nouă istorie. El devine o provincie cu statut special, aflată din nou la margine, dar de această dată una a Imperiului Habsburgic,

domeniu al Coroanei și Camerei Imperiale, laborator de experimentare a unei politici de colonizare eficientă, rațională, de exersare a tehnologiilor moderne în spații urbane și rurale.

O nouă „Lume nouă” la marginea Europei Centrale, o provincie transformată pas cu pas dintr-o Terra incognita sălbatică într-o autentică „Grădină a Edenului”, concepută și realizată în cel mai pur spirit al Luminilor, combinație reușită de pragmatism politic, raționalitate, emancipare, modernitate. O regiune cu un destin fericit, s-ar putea spune, al cărei potențial conflictual pe baze etnice și religioase a fost evaluat de studiile de polemologie aproape de cota zero.

Datele statistice confirmă faptul că, în configurații variabile de la o epocă la alta, în acest teritoriu coabitează peste 20 de etnii și grupuri etnice (români, sârbi, germani, maghiari, evrei, țigani, slovaci, croați, bulgari, ucrainieni, polonezi, italieni, turci, tătari, cehi, greci, armeni, francezi, ruși, arabi), care se manifestă religios în 8 confesiuni (ortodoxă, romano-catolică, greco-catolică, luteran-evanghelică, reformat-calvinistă, iudaică, neo-protestantă, islamică) și se exprimă în peste 20 de limbi.

Toate etniile amintite și-au organizat în ultimele trei secole forme de expresie culturală instituționalizate sau nu, populare sau culte, în spațiul citadin și rural, în mod continuu sau intermitent. Cel mai important lucru însă este că aceste forme nu au funcționat monadic, ci au interferat. Bi-, tri- sau chiar cvadrilingvismul elitelor intelectuale, dar și al majorității locuitorilor Banatului până în anii de după al doilea război mondial (când configurația etnică a regiunii se modifică sensibil prin plecarea germanilor și a evreilor și prin noile colonizări cu populație românească din celelalte regiuni ale țării) a funcționat ca un factor de comunicare și apropiere decisiv.

Alfabetizarea și gradul înalt de școlarizare al populației a făcut posibilă apariția unui număr impresionant de publicații periodice nu doar în limbile comunităților etno-culturale cele mai active și mai organizate (germană, română, maghiară, sârbă, slovacă, evreiască – a cărei formă de exprimare lingvistică era asimilată uneia sau alteia din cele enumerate mai sus), ci și reviste cu pagini sau rubrici bi- și chiar trilingve, de la finele secolului al XIX-ea până (cu mici intermitențe) pe tot parcursul secolului XX. Nici după 1918/1919, când Banatul tradițional a fost împărțit, în proporții diferite, celor trei state, această coeziune culturală specifică, de ansamblu, nu s-a pierdut.

Prin cultură (în sens extensiv) au fost astfel depășite solidaritățile „naturale”, de „sânge”, au fost atenuate efectele ideologiilor naționaliste instrumentate politic în diferite etape de aproape toate comunitățile etnice, astfel încât enclavizarea dură pe criterii etno-lingvistice nu s-a produs. Sistemul de organizare a școlilor, manualele, ziarele, revistele, almanahurile, teatrele, cenaclurile, cafenelele, cluburile, asociațiile femeilor, asociațiile culturale pe baze profesionale (reuniunile numeroaselor bresle), inscripționările stradale tri- sau cvadrilingve, echipele sportive, dar mai ales suita sărbătorilor laice și religioase, despre care va fi vorba în curând, au creat în Banat un climat propice nu doar manifestării, de peste 250 de ani, a unui multiculturalism *avant la lettre*, așa cum îl definește lumea modernă, ci a depășirii limitelor acestuia printr-o interculturalitate fertilă.

Cauzele perpetuării acestui echilibru quasi-paradisiac au fost deja identificate de către istorici: dinamica și sistemul colonizărilor, numeroasele căsătorii mixte, cadrul legislativ încurajând ascensiunea meritocratică, și nu cea întemeiată pe privilegii, etosul specific lumii central-europene, un etos al instruirii (Nemoianu 1997), dublat de cel al muncii, stabilitatea economică și socială, bunăstarea, liberalismul încurajând respectul pentru individ și proprietate, progresul tehnologic. Toate acestea au contribuit la o distribuire relativ echilibrată, nefrustrantă, a resurselor economice, sociale și simbolice, fapt care a neutralizat din start posibilitatea declanșării unor conflicte majore pe criterii etnico-religioase.

5. *Micro-armonia*

Ordinea substanțială, stabilitatea, securizarea protectoare, pacea armoniei, civilitatea, interesul, curiozitatea respectuoasă pentru cultura celuilalt, calmul, măsura, decența, normalitatea, tihna, prosperitatea, un anume tip de monotonie și mediocritate, bunul simț, punctualitatea, politețea, previzibilitatea, confortul, fascinația regimului „minor”, gustul pentru operetistic și kitsch, pentru feeric, pentru sărbătoresc în general, umorul senin, modestia, reveriile liliputane, bucuria temperată, sentimentalitatea *soft*, spaima de pasiuni devastatoare, oroarea de excese, refuzul extremelor. Simpla enumerare a reperelor acestu micro-paradis care pare a fi Banatul îl apropie fără doar și poate de un model idilic, identificat de cei mai mulți cercetători unui univers neo-clasic, descins din „etosul Biedermeier” (Nemoianu 1996). Numai că, activat în acest areal, deci în Banat, cu precădere în a doua jumătate a secolului al XIX-lea până în primele decenii ale secolului XX, idilicul nu manifestă vreo incompatibilitate, nici măcar de suprafață, cu ideea de modernitate. Chiar și în mediul rural, el nu e antimodern, nu respinge progresul tehnologic. Dimpotrivă.

Acest univers idilic descris de noi cu atâta forță idealizatoare este, însă, în realitate, departe de perfecțiunea paradisului terestru. Mai mult, chiar atunci când se apropie de pacea și *otium*-ul visate, el e mai degrabă monoton, banal, mediocru, plicticos, consumându-și întregul repertoriu de forme culturale în registru minor. Deși acest spațiu a fost locul rădăcinilor sau atașamentelor afective ale unor autori de notorietate internațională, de la Nikolaus Lenau, Adam Müller Guttenbrunn, Rainer Maria Rilke, Robert Musil, Károly Kerényi, Arthur Schnitzler, Bartok Béla, Ioan Slavici, Bolyai János, Milos Crnjanski, Ady Endre, Márai Sándor, Kosztolányi Dezső, Camil Petrescu, Kaffka Margit, Danilo Kiš, Andrzej Kuśniewicz, Herta Müller, Richard Wagner, Sorin Titel, deși toți aceștia au consemnat în diferite modalități (corespondență, memorii, jurnale, romane) urmele trecerii lor prin regiune, ei nu pot fi revendicați orgolios de Banat, din simplul motiv că majoritatea nu și-a creat marea operă aici.

Reeține însă atenția o întreagă pleiadă de autori importanți pentru rolul lor de liant între culturi, prin trilingvismul lor, pentru traducerile dintr-o literatură în alta, pentru, de pildă, participarea comună la propulsarea culturii Banatului interbelic: Franyó Zoltán, Franz Liebhard, Ioan Stoia Udrea, Andreas Lillin, Méliusz Jozsef, Petru Sfetca, Endre Károly, Wilhelm Stepper Tristis, René Fülöp Miller.

Rămâne, de asemeni, un lung șir de autori minori, diletanți, mulți scriind în dialect, avocați, ofițeri, medici, meseriași, comercianți, gospodine și, fapt unic (cel puțin în România), numeroși țărani. Textele lor (cronici, jurnale, povestiri, scrisori, caiete de amintiri sau de rețete, utimele redactate în cel puțin două limbi) sunt importante nu pentru valoarea estetică, ci pentru cea de document. Le vom avea în vedere și pe acestea pentru a face o ultimă demonstrație, sperăm că spre deliciul cititorului: anume că, deloc întâmplător, Banatul este locul în care paradisul e imaginat și trăit ca o feerie culinară.

6. *Feerile culinare sau paradisul ca speiss* [Speisekammer]

Cu siguranță, una din cele mai expresive forme care perpetuează mitul paradisului interetnic din Banat este sărbătorescul (laic sau religios), al cărui principal mesaj unificator și pacificator este transmis prin codul culinar. El domină detașat, spre deosebire de celelalte regiuni ale României, codul verbal, muzical, coregrafic sau vestimentar al ceremonialurilor. Nu e vorba doar de o opulență, de un belșug în sine, distribuit generos și voios tuturor, ca în alegoria rabelaisiană studiată de Bahtin. Nu e o simplă explozie de vitalitate dezinhibată, o naturalitate hedonistă repusă în drepturi, nu e doar pofta necenzurată. Nu e *kief*ul balcanic al unei convivialități dezlănțuite.

Și de această dată, energiile sunt temperate, materia e împlânzită, civilizată. Culturalizată, am îndrăzni să spunem. O probează structura organizată geometric, arhitecturată savant a șpăis-ului (cămara de alimente a bănașenilor), unde coabitează fără prejudecăți, cărnații șvăbești, sângeretele unguresc (*véres*), murăturile sârbilor, telemeaua românilor și zacusca bulgărească, într-un rețetar preluat și îmbunătățit reciproc. Același mesaj al convivialității îl transmit câteva sărbători laice perpetuate în mediul rural sau citadin: sărbătoarea cărnaților, sărbătoarea plăcintelor, concursul machetelor de zahăr, al animalelor de ciocolată, concursul tăierii porcului, dar și al fabricării porcișorilor de zahăr ars pentru revelion, concursul guliei (verzei, sfeclei, conopidei) uriașe, carnavalul saltimbancilor, festivalul berii sau al vinului etc. Ceea ce conferă o notă distinctă acestor sărbători este transformarea lor în competiții voioase nu doar între bunii gospodari, ci mai ales între gopodarii diferitelor etnii, prilej de schimb cultural, liant al solidarizării, modalitate de perpetuare a unei identități regionale. Provocare surâzător orgolioasă, unde frontierele identităților culturale sunt marcate, dar și „înghițite”.

Cinci tipuri de scrieri consemnează, în maniere diferite, aceste micro-paradisuri conviviale: *istoriile Banatului* (realizate de autori germani, români, maghiari, sârbi), *textele scriitorilor profesioniști* mai mult sau mai puțin cunoscuți, dar oricum validați ca atare (jurnale, memorii, corespondență, povestiri, romane), *textele diletanților* (în aceeași configurație de specii literare ca în cazul profesioniștilor), *textele de presă (cronicile mondene, anunșurile și reclamele)* și, poate cel mai spectaculos, *caietele de rețete* bi- sau trilingve.

Memoria multora din scriitorii profesioniști pe care i-am enumerat deja a reținut episoade ale acestor paradisuri culinare. Ele au fost antologate și comentate ca atare (Babeți, Ungureanu 1998), în capitolele *Paradisul ca univers baroc* și *Micro-armonia*. Majoritatea fragmentelor sunt descriptive, încărcate de nostalgia rememorării unei lumi bine așezate, senine, chiar dacă provincialitatea ei e resimțită deseori ca registru minor al existenței. Enumerarea, reconstituirea detaliată a cadrului sunt, în sine, destul de banal, de convențional realizate. Efectul e însă unul de ansamblu, de atmosferă recuperată cu sensibilitate.

Abia modernitatea tîrzie, postbelică, recuperează acest univers, reciclând în registru ludic, ironic, parodic nu doar atmosfera amintită, ci și textele diletanților, caietele de rețete sau anunșurile de mică publicitate. Romanele post-moderne ale lui Danilo Kiș, Herta Müller, Sorin Titel sau Livius Ciocârliu o fac în cel mai spectaculos mod cu putință. Dar romanul care să transforme în pagină de mare literatură succesul din anul 2001 al nonagenarului Stefan Rosenauer, celebrul cofetar al Banatului interbelic, încununat cu laurii concursului euroregiunii DKMT pentru macheta de ciocolată a Operei din Timișoara și pentru cele șase viori miniaturale din zahăr cu corzi adevărate (dintre care pe una s-a cântat la Concertul de Anul Nou de la Viena), acest roman rămâne încă de scris.

BIBLIOGRAFIE

- Babeți, A.; Ungureanu, C. coord. (1998), *Europa Centrală. Memorie, Paradis, apocalipsă*, Polirom, Iași
- Bhabha, Homi, K. (1994), *The Location of Culture*, Routledge, London
- Boia, Lucian (1997), *Istorie și mit în conștiința românească*, Humanitas, București
- Bruckner, Pascal (2000), *l'Euforie perpetuelle. Essai sur le devoir de bonheur*, Grasset et Fasquelle, Paris
- Chaunu, Pierre (1971), *La civilisation de l'Europe des Lumières*, B.Arthaud, Paris
- Delumeau, Jean (1992), *Une histoire du Paradis. Le jardin des délices*, Fayard, Paris
- Leu, Valeriu (1995), *Banatul în memorialistica „măruntă” sau istoria ignorată*, Banatica, Reșița

Mucchielli, Alex (1986) ,*l'Identité*, PUF, Paris
Moscovici, Serge (1994), *Psychologie sociale des relations à autrui*, Nathan, Paris
Nemoianu, Virgil (1996), *Micro-Armonia*, Polirom, Iași
Nemoianu, Virgil (1997), *Cazul etosului central-european* [in] *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, Polirom, Iași
Neumann, Victor (1997), *Identités multiples dans l'Europe des régions. L'Interculturalité du Banat*, Hestia, Timișoara
Ungureanu, Cornel (2002) *Mittleuropa periferiilor*, Polirom, Iași
Vultur, Smaranda coord. (2000), *Germanii din Banat*, Paideia, București BABETI,